

РИНКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 339.5.01

*Анатолій МАЗАРАКІ,
Тетяна МЕЛЬНИК*

ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА: ВІД МЕРКАНТИЛІЗМУ ДО НЕОТЕХНОЛОГІЗМУ *

За нинішнього рівня міжнародного поділу праці вже не залишилося жодної країни, господарська діяльність якої була б ізольована від зовнішнього світу, а економічні процеси замикалися на національному рівні. Підвищення ролі зовнішнього сектору в економіці в останні десятиліття проявилось передусім у швидкому розвитку міжнародної торгівлі, яка, компенсуючи недостатнє забезпечення ресурсами та товарами, стала провідним чинником економічного зростання країн та підвищення добробуту громадян.

Розуміння змісту особливостей міжнародної торгівлі, її впливу на розвиток господарського життя знайшло відображення у відповідних теоріях, які створювали підґрунтя для формування зовнішньоторговельної політики країн. Складність і неоднозначність зв'язку теорій міжнародної торгівлі та їх втілення у практику актуалізують важливість дослідження цього питання, особливо враховуючи глибокі зміни у світовій економіці впродовж тривалого періоду її розвитку.

Причини й чинники розвитку міжнародної торгівлі та основні напрями зовнішньоторговельної політики висвітлювались у працях багатьох відомих зарубіжних економістів – А. Сміта, Д. Рікардо, Е. Хекшера, Б. Оліна, П. Самуельсона, В. Леонт'єва, М. Портера, Б. Баласси, Р. Вернона, М. Познера та ін. Ці питання також вивчалися вітчизняними науковцями, зокрема І. Бураківським, В. Сіденком, Д. Лук'яненком, А. Філіпенком, Ю. Макагоном, Л. Антонюк, Т. Циганковою та ін. Однак суперечливі наслідки вступу різних країн до СОТ та руйнівний вплив світової фінансово-економічної кризи внесли відповідні корективи у процеси, які відбуваються в зовнішньому секторі економіки й зумовили необхідність подальшого їх дослідження.

© Анатолій Мазаракі, Тетяна Мельник, 2010

* Термін "неотехнологізм" використано як "неотехнологічний напрям" в теоріях міжнародної торгівлі.

Перші спроби розробки концепції розвитку зовнішньої торгівлі відносяться до часів феодалізму та зародження капіталістичних відносин. Європейські країни прагнули побудувати централізовані держави за допомогою військової сили, що потребувало значних ресурсів, передусім золота й срібла. Їх зовнішньоторговельна політика ґрунтувалася на протекціонізмі, що віддзеркалилося в ідеях меркантилістів. Останні вважали, що держава повинна активно регулювати зовнішню торгівлю з метою збільшення експорту й скорочення імпорту, акцентуючи на забороні або обмеженні вивезення сировини й стимулюванні її безмитного імпорту, а також забороні автономної торгівлі колоніальних та підлеглих територій. Ідеологами раннього меркантилізму були У. Стаффорд (Англія), Г. Скаруффі (Італія). Підґрунтя їхньої теорії – доктрина "грошового балансу", тобто нагромадження грошей внаслідок вивезення товарів і заборони вивезення капіталів, при цьому в країні мало накопичуватися золото, яке ототожнювалося з багатством нації. Представники пізнього меркантилізму – Т. Мен (Англія), А. Серра (Італія), А. Мокретьєн (Франція) – розробили теорію, що ґрунтувалася на доктрині "активного торговельного балансу", який можна забезпечити шляхом активізації зовнішньої торгівлі при перевищенні доходів від експорту порівняно із витратами на імпорт. Із цією метою держава повинна обмежувати ввезення імпорتنих товарів шляхом підвищення ставок мита, а також сформулювати правила вивезення вітчизняних товарів.

Основні принципи, на яких ґрунтуються теорії меркантилістів, викладені в маніфесті Ф. В. Хорнеко "Англія превьше всего, если она того пожелает" (1684 г.) [1]:

- будь-який імпорт іноземних товарів слід обмежувати;
- всі необхідні імпортні товари необхідно обмінювати перш за все на вітчизняні товари, а не на золото й срібло;
- не слід імпортувати товари, які може виробляти сама країна;
- треба прагнути, щоб імпорт обмежувався сировиною, яка може перероблятися в країні;
- вся видобута в країні сировина має використовуватися для власної переробки, оскільки вартість кінцевих товарів перевищує вартість сировини.

Меркантилісти дотримувалися статичного погляду на світ, який, з їхньої точки зору, має обмежену кількість багатства. Багатства однієї країни можуть збільшуватися за рахунок взаємовідносин з іншими. Оскільки збільшення багатства можливо тільки за рахунок його перерозподілу, то кожній нації, окрім міцної економічної системи, необхідна армія, військовий і торговельний флот, які забезпечать певні переваги. Економічна система, відповідно до поглядів меркантилістів, складається з трьох секторів – виробничий, сільськогосподарський та іноземні колонії. Торгівля розглядалась як найважливіша складова

успішного функціонування економічної системи, а праця – як основний фактор виробництва. З поглядів меркантилістів випливає, що економічна система функціонує в умовах неповної зайнятості, в результаті чого надходження додаткового золота з-за кордону сприятиме зростанню виробництва, в противному разі можна передбачити, що збільшення золотої маси в країні стимулюватиме розвиток інфляції.

Отже, меркантилісти вважали необхідним застосування протекціоністських заходів у зовнішньоторговельній політиці. Це ускладнювало міжнародну торгівлю, створюючи переваги для метрополій і торговельні бар'єри для колоніальних територій, а також передумови для формування дисбалансу в зовнішній торгівлі. Протекціонізм гальмував розвиток капіталістичних відносин, які потребували розширення зовнішньоторговельного обороту, переділу світового ринку. Саме тому меркантилізм втратив свої позиції. Натомість стали розвиватися теорії, що базувалися на принципі вільної торгівлі, передусім теорії класиків англійської політичної економії А. Сміта й Д. Рікардо.

Концептуальна ідея Адама Сміта полягає в тому, що держави мають спеціалізуватися на виробництві та експорті тих товарів, у виготовленні яких вони мають абсолютну перевагу, тобто на одиницю продукту витрачається менше праці в абсолютних показниках (чисельність працівників, необхідних для виготовлення одиниці товару) порівняно з іншими суб'єктами міжнародного товарообміну. При цьому кожна країна повинна імпортувати ті товари, у виробництві яких вона не має такої переваги. Однак слід зауважити, що ця ідея може використовуватися для пояснення механізму міжнародної торгівлі тільки тоді, коли кожна країна – торговельний партнер – також має абсолютну перевагу у виробництві певного товару [2].

Згідно з теорією А. Сміта, розвиток національного виробництва на основі абсолютної переваги та вільної торгівлі дає змогу кожній країні одночасно отримувати вигоду від міжнародної торгівлі, продаючи товари за світовими цінами. Завдяки цьому в кожній із країн підвищується рівень споживання, якого неможливо було б досягнути за умов автаркії. Для обґрунтування цієї теорії Сміт вводить низку аксіом, зокрема:

- єдиним чинником виробництва є праця, зайнятість є повною, а витрати на виробництво – постійними, що впливає на зростання попиту на товар;
- в основі ціни одного товару лежить кількість праці, затраченої на виробництво іншого;
- транспортні витрати відсутні, торгівля абсолютно вільна.

На думку А. Сміта, збільшення виробничого потенціалу країни найбільш перспективне за умов вільної діяльності людей, спрямованої на отримання власної вигоди. Саме це обумовлює прагнення економічних агентів до спеціалізації та обміну товарами й послугами, ви-

робництво яких базується на індивідуальних здібностях. Якщо вигода розглядалася А. Смітом як стимулятор зовнішньоекономічної діяльності, то конкуренцію він вважав регулятором економічних процесів, "невидимою рукою" саморегуляторного ринкового середовища.

Д. Рікардо розвинув ідею А. Сміта, вважаючи її положення справедливими, але окремо сформулював ідею порівняльних (компаративних) переваг, які визначаються різницею у відносних витратах. Він запропонував універсальне пояснення механізму вигоди від міжнародної торгівлі: країна зацікавлена в міжнародній торгівлі як інструменті зростання свого добробуту, якщо співвідношення цін на певні товари на міжнародному ринку відрізняється від аналогічного на внутрішньому [3]. Розроблений ним закон порівняльних переваг мав за основу ті ж передумови, що й закон абсолютних переваг А. Сміта, тобто трудову теорію вартості, принцип вільної торгівлі, постійні витрати виробництва, мобільність зайнятих у країні та їхню повну немобільність у відносинах між країнами, відсутність технічного прогресу та витрат на транспортування. Проте Д. Рікардо використовує поняття витрат (ціни) заміщення, тобто зіставлення цін двох товарів на внутрішньому ринку, обчислених через кількість робочого часу, витраченого на їх виробництво. Порівняльна перевага, за Д. Рікардо, має місце, коли відносні витрати на національне виробництво одиниці певного товару є нижчими порівняно з витратами на виробництво того ж товару, вираженими через витрати на виробництво подібного за кордоном. Це обумовлює взаємовигідність торгівлі між країнами, оскільки порівняльна перевага залежить лише від співвідношення продуктивності праці в кожній із них.

У процесі торговельного обміну товарів за різними національними цінами відбувається формування єдиної світової ціни, яка забезпечує взаємовигідність міжнародної торгівлі для різних країн. Теорія порівняльних переваг дала змогу виявити, що за умови формування світової ціни жодна країна не може отримати односторонніх переваг за рахунок нанесення збитків іншим країнам, навіть якщо за масштабами економіки країни є непорівнянними.

Таким чином, класичні теорії вільної торгівлі, визнаючи наявність у світовому просторі різних країн з відносно сприятливими й відносно несприятливими природними умовами виробництва, довели, що при невтручанні урядів у міжнародний поділ праці кожна країна знайде своє місце в світовій економіці незалежно від цих умов. Звісно, країни з порівняно сприятливішими умовами виробництва будуть багатшими за інших, але змінювати цю ситуацію політичними заходами не слід, оскільки вона є наслідком природних факторів, причини відмінностей яких залишилися нерозкритими.

Подальший розвиток теорії міжнародної торгівлі пов'язаний з іменами неокласиків, передусім Е. Хекшера та Б. Оліна [4], які обгрун-

тували концепцію порівняльних переваг, виходячи з оцінки факторів виробництва – праці, капіталу й землі за їх ринковою ціною, тобто за заробітною платою, відсотком на капітал і земельною рентою. За цією концепцією країни-учасниці міжнародного обміну отримують можливість експортувати товари й послуги, для виробництва яких використовуються надлишкові фактори виробництва, та імпортувати продукцію, виробництво якої недоречне за дефіцитом якогось із чинників. Отже в країні-експортері надлишкові фактори використовуватимуться в зростаючих масштабах при підвищенні факторної ціни через зниження граничної корисності кожної одиниці залученого у виробництво фактора. В країні-імпортері факторні ціни знижуватимуться під впливом заміщення потреби в дефіцитному факторі імпортом відповідних товарів і послуг.

За концепцією Хекшера – Оліна, з розвитком міжнародної торгівлі відбувається вирівнювання факторних цін, тобто доходу, який отримують власники відповідного фактора, що забезпечуватиме загальну економічну рівновагу. Автори концепції вважали, що при достатній мобільності факторів виробництва з'являється можливість заміни експорту товарів переміщенням самих факторів між країнами. Реалізація цих концептуальних положень пов'язувалася з необхідністю вільної торгівлі, яка сприятиме найбільш ефективному розподілу ресурсів у світі та максимізації світового доходу. Водночас різна забезпеченість країн природними ресурсами й факторами виробництва призводить до їхньої диференціації за рівнем доходу, оскільки при недостатній забезпеченості рівень доходу (тобто ВВП) буде нижчим.

Отже, неокласична політика вільної торгівлі, яка прийшла на зміну протекціонізму, розглядається нині як позитивне явище. Навіть Д. М. Кейнс, який вважав необхідним активне втручання держави в економіку, зауважив, що "...те переваги, на которых настаивали меркантилисты, носят национально ограниченный характер и вряд ли природны для мира, взятого в целом" [5].

Прискорення науково-технічного прогресу як процесу відкриття та застосування нових знань, його домінуючий вплив на суспільне виробництво сприяли формуванню неотехнологізму – неотехнологічного напрямку в теорії міжнародної торгівлі, основоположником якої вважається Г. Хафбауер [6]. Його головна теза: країни вдаються до торгівлі, оскільки продовжують створювати нові знання. Цей напрям представлений перш за все теоріями технологічного розриву, внутрішньогалузевої торгівлі та життєвого циклу продукту.

За теорією технологічного розриву, розробленою М. Познером [7], зовнішня торгівля між країнами ґрунтується переважно на впровадженні нових технологій та нових продуктів у певній галузі, що дає змогу країні чи фірмі створити тимчасову монополію на світовому ринку. В результаті появи таких нововведень виникає "технологічний

розрив" між країнами-власниками та тими, що не володіють такими технологіями. Цей розрив, або імітаційний лаг, поступово скорочується в міру копіювання нововведень іншими країнами, хоча фірми-власники певного ноу-хау не зацікавлені в швидкому їх розповсюдженні. Згідно з концепцією Познера, імітаційний лаг охоплює проміжок часу між моментом появи нового продукту в країні та моментом, коли національні виробники зможуть випустити його на ринок, а також лаг попиту – проміжок часу між появою нового продукту та моментом його визнання споживачами. Порівняння цих двох складових технологічного розриву дало можливість автору визначити період найактивнішого експорту нововведення, після якого імпортери зможуть самі виробляти його й поставляти на внутрішній ринок, тобто умовою утримання позиції провідного експортера на світовому ринку є постійна інноваційна діяльність.

Інноваційна діяльність є складним поєднанням надбань науки та їх реалізації у виробничу й комерційну діяльність фірм, що потребує державної підтримки на різних етапах розробки інновацій та їх постачання на внутрішній і, особливо, на міжнародний ринок. А це означає необхідність застосування тією чи іншою мірою протекціоністських інструментів.

У контексті розвитку моделі технологічного розриву Р. Вернон розробив теорію життєвого циклу продукту [8]. Сутність її полягає в тому, що на стадії впровадження нового продукту його виробництво вимагає висококваліфікованої праці, а отже – є досить затратним. Після того як продукт отримує широке визнання, його виробництво стандартизується, стає масовим, і для цього достатньо менш кваліфікованої праці. Отже, торговельні вигоди від порівняльних переваг у виробництві такого продукту переміщуються від країни з високим рівнем технологічного розвитку до країни з нижчим технологічним рівнем, в якій робоча сила є відносно дешевшою. Відповідно до цієї теорії кожний новий продукт проходить цикл, що охоплює стадії впровадження, зрілості та старіння, а його реалізація започатковується на внутрішньому ринку розвиненої країни-виробника переходом до масового виробництва з ефектом масштабу й нарощуванням експорту та переміщенням випуску в країни з меншими витратами праці.

Таким чином, теорія життєвого циклу продукту висвітлює динаміку порівняльних переваг, коли із зміною стадій циклу відбувається зміна його постачальників на світовий ринок.

За теоріями неотехнологізму високорозвинені країни спеціалізуються на експорті нестандартизованої продукції, випуск якої ґрунтується на нових технологіях.

У пошуках причин отримання окремими країнами порівняльних переваг у виробництві інноваційних продуктів групою вчених [9] виявлено тісний взаємозв'язок між витратами на НДДКР та обсягом

експорту. Вони дослідили, що саме в таких видатках полягає тимчасова порівняльна перевага, яку отримує країна чи фірма при розробці та впровадженні нових продуктів і нових виробничих процесів. Згідно з відомою концепцією М. Портера, ця конкурентна перевага не є успадкованою. Ось чому держава має постійно створювати найбільш важливі чинники розвитку постіндустріальної економіки – науково-технічну базу та умови для постійного підвищення освітнього рівня й кваліфікації робочої сили, на основі яких відбувається безперервна акумуляція знань і продукування інновацій.

Отже, зовнішньоторговельна політика в теоріях неотехнологізму враховує необхідність державної підтримки інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, державного супроводу процесу проникнення інновацій на світові ринки, а також забезпечення можливостей для країн, що розвиваються, залучати сучасні технології та розмішувати на своїй території високотехнологічні виробництва.

Як свідчить короткий екскурс в історію теоретичних концепцій міжнародної торгівлі, на початку формування капіталістичних відносин торговельна політика ґрунтувалася на принципах протекціонізму. В рамках цієї політики використовувалися високі мита на імпорт промислових товарів та експортні премії для стимулювання експорту власних промислових товарів і водночас експортні мита з метою обмеження вивезення найбільш важливих видів сировини.

Подальший розвиток концепцій міжнародної торгівлі пов'язаний з ідеєю вільної торгівлі, однак на практиці вона завжди супроводжувалася присутністю протекціоністських підходів. Тобто у зовнішньоторговельній політиці спостерігалися коливання то в бік більшої свободи, то в бік більшого її обмеження – залежно від циклів розвитку економіки (на стадіях спаду й кризи посилюється політика протекціонізму) та потреб захисту молодих перспективних галузей, пріоритетності забезпечення національних інтересів тощо.

Найбільш виразною ознакою сьогодення є прагнення країн досягти довготривалого економічного зростання шляхом інноваційного розвитку на основі використання найсучасніших здобутків науки й техніки.

Враховуючи невизначеність і ризикованість інвестування наукових розробок, завдання стимулювання витрат бізнесу на розвиток інноваційних технологій та продукції покладається на державу. Ця функція реалізується зазвичай через пряме державне фінансування наукових досліджень та інноваційних процесів і податкове стимулювання (пряме списання поточних витрат на дослідження і розробки на валові витрати, податкові знижки, податковий кредит тощо) [10].

Уряд має стати каталізатором і шукачем нового, створюючи спеціалізовані чинники виробництва в країні, контролюючи відповідність продукції національних виробників стандартам безпеки й

охорони довкілля, обмежуючи прямі кооперативні зв'язки між конкурентами в галузях, стимулюючи нові наукові розробки, придатні для реалізації, тощо. Однак результати аналізу практики діяльності держав у інноваційній сфері свідчать, що урядові рішення можуть як позитивно вплинути на створення креативного інноваційного середовища, так і зовсім припинити інноваційні процеси в економіці. Саме тому такої ваги набуває урядова політика, спроможна сприяти ефективній інноваційній діяльності, створенню нових конкурентних переваг, формуванню новітньої структури виробництва та експорту.

Виходячи з того, що постійні нововведення у наявних галузях і розвиток нових інноваційно спрямованих видів діяльності сприяють зростанню продуктивності економіки, мета державної політики полягає в стимулюванні динамічного зростання у вказаних галузях і видах діяльності саме за рахунок інновацій. Це важливо ще й тому, що підвищення продуктивності використання ресурсів економіки прямо впливає на підвищення рівня життя населення.

Відносне (порівняно з іншими країнами) зростання продуктивності вимагає постійного удосконалення реального сектору економіки – передусім за рахунок стимулювання створення робочих місць із урахуванням необхідності підготовки кваліфікованих робочих кадрів, сприяння бізнесу в справі введення нових складних технологій і обладнання, започаткування нових видів інноваційної діяльності та випуску нових видів продукції. При цьому дуже важливо розуміння владними структурами доцільності стимулювання й підтримки окремих найбільш інноваційно спроможних галузей, видів діяльності та окремих підприємств, а не всіх чи більшої їх частини.

Світова практика свідчить, що жодна країна не може отримати чистого перевищення експорту над імпортом у кожній галузі. Взагалі, політика, орієнтована на підтримку всіх галузей, призводить, як правило, до зниження добробуту громадян країни [11].

Політика стимулювання інноваційного розвитку підприємств повинна спрямовуватися на створення сприятливого інституційного середовища, залучення суб'єктів господарювання до участі в розробці інноваційних програм, визначенні конкретних напрямів, в яких державне фінансування чи пільгове оподаткування можуть бути найбільш ефективними. Наприклад, окремі розвинені країни досягли успіхів у підвищенні технологічного рівня завдяки державному фінансуванню наукових розробок, до яких залучалися підприємства, частковому фінансуванню контрактів між підприємствами та вищими навчальними закладами, створенню умов для формування попиту на нові вироби й технології, встановленню системи винагород за підвищення якості продукції тощо. Результативною у цьому плані показала себе політика державної підтримки освіти, а також окремо тих НДДКР, реалізація яких спроможна підвищити продуктивність використання виробничих та інтелектуальних ресурсів у багатьох

галузях економіки. Загальна й вища освіта на сучасному етапі розвитку постіндустріального суспільства та знанневої економіки є найбільш вагомим чинником довгострокової дії.

Ураховуючи високий ступінь залежності інноваційної моделі розвитку від державної підтримки, особливо на початковій стадії розвитку, можна зробити висновок, що ця залежність зумовлює посилення протекціонізму як у зовнішньоторговельній теорії, так і в зовнішньоторговельній практиці. Цьому сприяє також погіршення стану платіжного балансу багатьох країн, поширення прямого чи прихованого субсидування урядами низки розвинених країн експортоорієнтованих виробництв.

Водночас необхідність в окремих випадках протекціоністського захисту поєднується в теорії міжнародної торгівлі та світовій практиці з визнанням важливої ролі вільної торгівлі як чинника, що прискорює економічне зростання, сприяє (через вплив світового попиту) вдосконаленню структури виробництва й експорту. На цей шлях розвитку міжнародної торгівлі спрямовані також правила вимог СОТ, до якої приєдналася більшість країн світового загалу.

Реалізація моделі вільної торгівлі для країн колишнього СРСР, зокрема України, пов'язана зі значними труднощами через гірші, порівняно з розвиненими країнами, стартові умови входження на конкурентні світові ринки, відставання в розвитку експортоорієнтованих секторів, відсутність досвіду побудови зовнішньоторговельної політики, особливо в її стратегічному аспекті. За цих умов Україні потрібен був час для стимулювання розвитку національного виробництва одягу, взуття, модернізації та структурної перебудови базових експортоорієнтованих галузей – металургії та хімічної промисловості, машинобудування. Однак складний перехідний період затягнувся, час було втрачено, реформи практично не здійснювалися. Водночас прискорювався процес переговорів щодо вступу до СОТ, внаслідок якого здійснено суттєве зменшення ступеня тарифного захисту національних виробників від конкуренції з імпортом (таблиця).

Таблиця

Лібералізація імпорту в Україну після вступу до СОТ

Товарні позиції	Ставки митного тарифу (середньозважені)		Індекс (Ісзвс)	Ступінь зменшення захисту, %
	станом на 01.09.2005 р.	зв'язані на час вступу до СОТ (16.05.08 р.)		
Вся номенклатура товарів	7.02	5.09	0.725	27.5
Промислові товари	6.11	4.77	0.780	22.0
Сільськогосподарські товари	18.19	10.07	0.553	44.7

Примітка. Розраховано за даними Держмитслужби України.

Виходячи з того, що середньозважені ставки митного тарифу віддзеркалюють рівень тарифного захисту з урахуванням структури імпорту, динаміка цих ставок з часу останніх переглядів (на 1 вересня 2005 р.) до моменту вступу до СОТ (16 травня 2008 р.) дає змогу досить точно оцінити зміни ступеня тарифного захисту українських виробників. Як видно з таблиці, лібералізація ввезення товарів на територію України зросла на 27.5 %, промислових товарів – на 22, сільськогосподарських – майже на 45 %.

Слід відзначити, що зі вступом України до СОТ рівень захисту сільськогосподарських товарів небезпечно знизився порівняно з багатьма іншими країнами. Це зумовлено встановленням зв'язаної ставки, яка у 1.5–3.0 раза нижча, ніж в інших країнах, і зменшенням удвічі частки ставок із тарифними піками. Наведемо кілька прикладів наслідків для України такої політики. Нині в Україні розвивається садівництво, яке потребувало довгострокових вкладень. На ринку з'явилися вітчизняні яблука високоякісних сортів. Однак їхнє виробництво гальмується запровадженням нульового ввізного мита, що спричиняє незахищеність молоді галузі від конкуренції з імпортом яблук переважно з Польщі. Отже, ця ситуація потребує вирішення за допомогою втручання держави. У поточному році через скорочення посівів гречки знизилася пропозиція гречаної крупи, і, як наслідок, ціна на неї зросла в 2 рази. Проте рішення про зниження мита на її ввезення з Польщі, Білорусі чи Росії не було прийнято.

Не досить обґрунтоване, на наш погляд, приєднання України при вступі до СОТ до 16 секторальних угод, якими передбачена нульова ставка ввізного мита на сталь, іграшки, меблі, текстиль, одяг та ін., що не відповідає національним інтересам, оскільки в країні вистачає ресурсів для виробництва цих товарів і вони не належать до критичного імпорту. Ось чому в подальших переговорах у рамках СОТ щодо митної політики доцільно домогтися скасування нульових ставок на вказані групи товарів.

Останнім часом науковий загал приділяє чимало уваги експертизі Податкового кодексу України. Аналіз використання фіскальних інструментів для стимулювання інноваційної діяльності уможливорює виокремити низку заходів щодо спеціального режиму оподаткування вітчизняних суб'єктів господарювання, які беруть участь у реалізації міжнародних високотехнологічних проектів у космічній галузі; звільнення від сплати податку на додану вартість при імпорті товарів для потреб літакобудування як високотехнологічного виду діяльності; звільнення від ПДВ операцій щодо ввезення на митну територію України устаткування, обладнання та комплектуючих, які використовуються виключно для реалізації інвестиційного проекту; звільнення від оподаткування прибутку, одержаного від реалізації інвестиційного проекту, варіанти якого залежать від обсягу інвестування; звільнення від оподаткування вагової частини прибутку підприємств –

виробників енергоефективного обладнання та підприємств, які впроваджують енергозберігаючі технології тощо.

Проте, крім літакобудування, Кодексом не передбачено податкове стимулювання інших високотехнічних виробництв, передусім суднобудування, виробництва апаратури для різного класу суден. Одночасно надаються десятилітні податкові канікули легкій промисловості та готельній діяльності. Гадаємо, що 10 років податкових канікул – це не короткостроковий, а стратегічний період, упродовж якого державна підтримка може перетворитися на обов'язковий елемент господарювання, без якого підприємства не зможуть виробляти конкурентоспроможну продукцію чи надавати послуги, зіставні зі стандартами розвинених країн.

У Податковому кодексі передбачається вагомий перелік заходів стосовно податкового стимулювання розвитку освіти й науки, що має велике значення за умов реформування сучасного етапу постіндустріальної економіки – економіки знань. Внаслідок цього формується інтелектуальна рента, яка повинна стати фундаментальним джерелом соціально-економічного розвитку та забезпечити конкурентоспроможність країни. Для її отримання найближчими роками необхідно зосередити зусилля і кошти на кардинальному підвищенні рівня освіти, науки, охорони здоров'я та культури. Як свідчить досвід розвинених країн, без забезпечення підтримки й збільшення потенціалу цих видів діяльності не в змозі розвиватись інноваційно спрямоване суспільство, не може бути конкурентоспроможною країна в складному глобалізованому середовищі. Податковий кодекс передбачає підтримку закладів освіти й науки шляхом звільнення їх як неприбуткових організацій від оподаткування доходів, звільнення від сплати земельного податку, збору за спеціальне використання води; звільнення від ПДВ окремих операцій, пов'язаних з оплатою вартості фундаментальних досліджень і НДДКР, безкоштовною передачею приладів, обладнання, матеріалів науковим організаціям і вищим навчальним закладам тощо.

Не применшуючи значення вказаних стимулюючих заходів, слід зауважити, що одне з найважливіших завдань освіти й науки, а саме – забезпечення реального сектору економіки висококваліфікованими кадрами, – вони не вирішують. Для цього необхідно посилити залежність оплати праці від рівня освіти. В країнах Європи частка робочих місць для спеціалістів з вищою освітою досягає 30–40 %, а отримання диплома про вищу освіту, за даними ОЕСР, підвищує рівень доходу не менше ніж у 1.5–2.0 рази. В Україні зв'язок між рівнем освіти й рівнем оплати праці практично відсутній.

Нині часто озвучується думка, що молоді люди не хочуть опанувати технічні спеціальності. Проте ж не секрет, що нестабільний стан розвитку реального сектору, низький рівень оплати праці та її не виплати, відсутність тісного зв'язку між рівнем освіти й оплатою праці та невисокі можливості кар'єрного зростання не сприяють залученню молодих спеціалістів на підприємства.

Звісно, державна підтримка інноваційної діяльності підприємств, науки й освіти може врешті-решт забезпечити сприятливі умови для зростання доданої вартості, розвитку інтелектуального капіталу, покращання структури виробництва й експорту.

Теоретична думка обґрунтувала тезу, що висока частка низькопрацемісткої сировинної продукції в експорті є головною причиною отримання країною низької вартості одиниці праці. Враховуючи це, країні слід прагнути до впровадження у практику господарювання інноваційної моделі розвитку з тим, щоб виробляти й експортувати високотехнологічну працемістку продукцію, що дасть змогу отримувати більший обсяг доданої вартості, зокрема коштів на оплату праці, та підвищувати добробут громадян.

Саме тому головним завданням державної економічної політики має бути сприяння всіма засобами прискоренню структурного, передусім галузевого чи за видами економічної діяльності, реформування реального сектору економіки, залучення сучасних технологій у пріоритетні в цьому контексті галузі, які можуть вплинути на прогресивні зміни в сумісних чи підтримуючих галузях.

Першочерговість зазначених напрямів реформування через певний час уможливить, на наш погляд, здійснення соціальних реформ, причому з меншими втратами й більшою ефективністю завдяки отриманому зростанню ресурсів реального сектору та посиленню довіри до влади, пов'язаних із логікою та прозорим механізмом проведення реформ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *История экономических учений* : учеб. пособ. ; под. ред. В. Атомонова, О. Ананьина, Н. Макашевой. — М. : ИНФРА-М, 2000. — С. 33.
2. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. — Режим доступа : <http://www.ek-lit.agava.ru/smitsod.htm>.
3. *Рикардо Д.* Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо. — Режим доступа : <http://www.ek-lit.agava.ru/ricsod.htm>.
4. *Олин Б.* Межрегиональная и международная торговля / Б. Олин. — М. : Дело, 2004. — Режим доступа : http://www.seinstitute.ru/Files/Veh6-10_Ohlin.pdf.
5. *Кейнс Д. М.* Общая теория занятости, процента и денег / Д. М. Кейнс. — М. : Наука, 1999. — С. 266.
6. *Hufbauer G. S.* Synthetic Materials and the Theory of International Trade / G. S. Hufbauer. — Cambridge M. A. : Harvard University Press, 1966 / Appendix B.
7. *Posner M. V.* International Trade and technical Change / M. V. Posner // *Oxf. Econ. Pap.* — 1961. — Vol. 13 (3). — P. 323—341.
8. *Vernon R.* International Investment and International Trade in the Product Cycle / R. Vernon // *The Quarterly Journal of Economics.* — May 1966. — Vol. 80, N 2. — P. 190—207.

9. *Gruber W. H.* The R & D Factor in International Trade and International Investment of United States Industries / W. H. Gruber, D. Mehta, R. Vernon // *Journal of political Economy*. — Feb. 1967. — P. 20—37.
10. *Шовкун І.* Фіскальне регулювання науково-технічних та інноваційних процесів в економіці і концептуальний аналіз регулятивного впливу проекту Податкового кодексу України / І. Шовкун // *Вісник податкової служби України*. — 2010. — № 32—33.
11. *Портер М.* Международная конкуренция. / М. Портер — М. : Международные отношения, 1993. — С. 668.